

Hakemli Yazılar**Refereed Articles****Batı'da Aydınlanma Süreci ve Bu Süreçte Belge ve Arşivler I: Aydınlanmanın Başlangıcından Fransız Devrimi'ne**

The Enlightenment Period at the West and Records and Archives in This Period I: From Beginning of the Enlightenment to French Revolution

Özgür Külcü*

Öz

Çalışmada genel olarak; arşivlerin toplumsal rolü, bu rolü ortaya çıkaran ve etkileyen etkenler ve genel olarak bu rolün geçmişten günümüze değişiminde gözlenen eğilimler yansıtılmaya çalışılmaktadır. Çalışmada çağdaş uygarlığın gelişiminde modern kurumların ve buna bağlı ilişkilerin değişimi, belirli bir kurum ve hizmet sektörü baz alınarak değerlendirilmektedir. Çalışma, Batı'da Aydınlanma Hareketi'nden, 1798 Fransız Devrimi'ne kadar olan dönemi kapsamaktadır. Çalışmada, ilgili dönemlerde gerçekleşen sosyal değişimler ve bu değişimlerde arşivlerin rolü incelenmektedir.

* Özgür Külcü, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Araştırma Görevlisidir. e-posta: kulcu@hacettepe.edu.tr

Abstract

This study aims to explore such issues as the social role of archives, how this role emerged and what factors impacted it, along with the change of social role of archives from the past to the present. By taking archives as a case in point, it discusses the role of modern institutions, and the change of subsequent relationship among them, in the development of the contemporary civilization. The article covers from the period of the Enlightenment to 1789 French Revolution, and investigates the process of social transformation and the role of archives in this process throughout these periods

Anahtar Kelimeler:

Arşiv Tarihi, Arşiv Sosyolojisi, Aydınlanma ve Rönesans, Fransız Devrimi

Keywords:

Archival History, Archival Sociology, Enlightenment and Renaissance, French Revolution

Giriş

Genel olarak arşivler; kurumların, gerçek ve tüzel kişilerin gördükleri hizmetler, yaptıkları haberleşme ya da işlemler sonucu oluşan, toplanan biriken ve bir nedenden ötürü saklanan dokümantasyon, söz konusu dokümantasyona bakan kurum, bunları barındıran yer olarak tanımlanmaktadır (Uluslararası...1969:4). Arşivler, geçmiş ile bugün arasında bağlantı kurmak gibi oldukça önemli bir misyonu yüklenmektedirler. Devletlerin, kurumların ve kişilerin haklarını korumak, saklamak, devletler arası ilişkileri belgelemek, arşivlerin görevleri arasında sayılmaktadır. Arşivler, ait oldukları dönemin toplumsal, ekonomik ve siyasi yapısını, ilgili döneme ait kurumsal ilişkileri ortaya koyan belgeleri bünyelerinde bulundurmaktadırlar. İlgili konularda yapılan araştırmaların belgelere ve bu belgelerin hizmete sunulduğu arşivlere dayandırılmadan sağlıklı biçimde yürütülmesi oldukça güç görünmektedir (Binark 1980: 11, Schellenberg 1993:34)..

Arşivciliğin bir olgu olarak varlığını ve oluşumunu ortaya koyarken, onu oluşturan ilişkiler yumağını, örneğin bu ilişkileri etkileyen ekonomik hayatı ve

daha da ayrıntıya inerek ekonomik ilişkilerin gelişimini sağlayan üretim ilişkilerindeki değişimi yansıtmak doğru bir yaklaşım olacaktır. Toplumsal bir olgu olarak arşivler, doğrudan toplumsal ilişkileri ve sosyal yapıyı da etkilemişlerdir.

Çağdaş toplumun ve buna bağlı toplumsal ilişkilerin ortaya çıkışında ve gelişiminde batı uygarlığının rolü yatsınamayacak bir gerçektir. Pek çok kurumsal yapı gibi arşivlerin ve arşivciliğin gelişiminde de batı dünyası tarih içerisinde önemli bir yere sahiptir. Batı dünyası uzun uykusundan (Karanlık Çağ) yeni yeni uyanırken, feodal dönemin sonlarında ilk hareketlenmelerden birinin, bir araştırma ortamı olarak en güvenilir kaynakların, birinci el belgelerin bulunduğu arşivlerde oluşu oldukça ilgi çekicidir. Çalışma içerisinde değineceğimiz gibi, Portekizliler okyanuslarda maceraya atılırken, İtalya'da, Pavria'da eski belgelere yönelik ilk bilimsel incelemelerin yapılması, var olan statik düzenin değişimine yönelik ciddi atılımlar arasında gösterilmektedir

Çalışma bütün olarak Türk Kütüphaneciliği Dergisi'nde farklı sayılarda yayımlanmak üzere iki bölüm halinde hazırlanmıştır. İlk bölümde, tarihsel süreç içerisinde arşivler, özellikle Aydınlanma Hareketi ve onu etkileyen süreçte değerlendirilmektedir. Çalışmanın ilk bölümünde; Aydınlanma, Rönesans'ın etkili olduğu dönemler ile Fransız Devrimi sürecinde arşivler, bilimsel, ekonomik ve toplumsal hareketlerle etkileşim halinde değerlendirilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde Fransız Devrimi, onu hazırlayan koşullar ve sonrasındaki süreçte arşivlerin ve arşivciliğin durumu, dönemi etkileyen diğer unsurlarla birlikte ele alınacaktır.

Toplumsallaşma ve Arşivler

İnsanoğlunun bireysellikten toplumsallığa gelişimiyle, ortaya koyduğu toplumsal ve ekonomik bilgileri paylaşması ve bu deneyimlerden gelecek kuşakların yararlanılmasına yönelik girişimlerde bulunması aynı dönemlerde gerçekleşmiştir. İnsanın toplumsal bir varlık haline dönüşmesi, ortaya konulan bilgi birikiminin ve bu bilgilerin devamlılığının bir sonucudur. İlkçağ insanlarından miras kalan tarihin ve toplumsal/ekonomik hayatın korunması ve gelecek kuşaklara aktarılması yaklaşımı; Sümerlerde "Nar" daha sonra "Groit"ler, kabile yaşlıları, rahipler ve ozanlar tarafından hayata geçirilmiştir. Ardından yazılı kültüre geçişle birlikte kil tabletler, tarihin karanlık yüzüne ışık tutan, döneme ilişkin yönetsel, idari, ticari ve toplumsal hayatın yasalarını ortaya koyan belgeler olmuşlardır. Yazı, birey ve

toplum yaşantısının tüm yönlerine ilişkin bilgilerin oluşturulması ve iletiminde vazgeçilmez bir araç olarak M.Ö. 5000’li yıllardan günümüze etkinliğini devam ettirmektedir. 5000 yıldan fazla süredir insanlar, birey ve toplum hayatına ilişkin tüm deneyimlerini yazarak ve belgeleyerek saklamaktadırlar. Belgeler, hükümler, kurumların ve bireylerin birbirlerine karşı olan sorumluluklarının gerçekleştirilmesi ve sürdürülmesinde birinci el kaynaklar olmuşlardır. Belgeler; birey ve kamu hayatının resmi yönünü doğrulama ve onaylama aracı olarak görev yapmanın yanı sıra, tarihin oluşumunun da ana kaynağını meydana getirmektedir. Belgeler, savaşlar için politik silah, barış için mukavele, işgal için gerekçe olurken, birey ve toplum hayatının varlığının bir delili ve sürekliliğinin teminatı olma gibi hayati işlevlere sahiptir (Bradsher 1989:23-24).

Belge ve arşiv tarihinin, aynı zamanda toplumsal ve ekonomik yaşantıyı etkileyen unsurların ürünü ve tarihini yansıttığını söylemek mümkündür (Posner 1984:4). Buna örnek olarak; insanoğlunun yürüttüğü her organize çalışmanın bir belge üretmesi gösterilebilir. MÖ 3. yüzyılın birinci yarısında Akadlı I. Sargon’un; kil tabletler üzerinde yazışmalar, mahkeme kayıtları, miras kayıtları vb. toplaması, (Cadell 1995:37) daha o çağlarda yönetimin yönetme edimi için belgelere duyduğu gereksinimin bir sonucudur. İnsanoğlunun yürüttüğü organize faaliyetlerin, yerleşik hayata geçişle birlikte gündeme gelmesi, belge tutma ve arşiv oluşturma çalışmalarının da aynı dönemlerde gerçekleşmesi ilginç bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Ortaçağdan Modern Avrupa’nın Doğuşuna

Uygarlığın gelişimine paralel bir seyir izleyen belge üretme arşiv oluşturma alışkanlığı, yönetsel hayatın karmaşıklaşmasıyla birlikte profesyonelleşmiş ve yine aynı nedenlerden ötürü, idarenin bir güç unsuru olarak etkinliğini artırmasında önemli bir araç olmuştur. Batı uygarlığına damgasını vuran hükümler, aynı zamanda güçlü bir arşiv sistemine sahip olmuştur. Roma ve Bizans imparatorlukları dönemlerinde idari hayatta gelen ve giden mektupların saklandığı, düzenlendiği ve kullanımına ilişkin çalışmaların yapıldığı bilinmektedir. Yine İtalya’da Napoli’de de benzer uygulamalara rastlanmıştır. Daha 3. ve 4. yüzyıllarda Vatikan’da papalığa bağlı oldukça güçlü bir arşivin kurulduğu dile getirilmektedir. Bu arşivde, kilisenin kendi varlığından kaynaklanan yükümlülüklerinin yanı sıra, toplum üzerinde nüfusunu geliştirmek için toplumsal hayata ilişkin belgelerin

de bulunduğu ortaya konulmuştur (Posner 1989:3-4). Başlangıçta oldukça kapalı bir yapıya sahip olan Vatikan ve diğer kilise arşivlerinin, idari uygulamalarda ve hukuki prosedürlerde gözlenen değişimler doğrultusunda, görevini diğer idari mekanizmalara devrettiği dile getirilmektedir (Şenel 1998:46-47). Zamanla idari ve hukuki belgeler mahkemelerde kayıt altına alınırken, toplumsal ve ekonomik hayata ilişkin belgelerin kiliselerde toplanması sonucu, iki tür arşiv deposu oluşmuştur. Bu dönemde Batı hayatında toplumsal düzene egemen olan yapı feodalitedir. Batı Roma İmparatorluğu'nun çöküşüyle birlikte başlayan feodalite, 1500 yıla yakın süre Avrupa'da etkinliğini sürdürmüştür (Arsel 1993:87).

Feodalite siyasal, hukuki, iktisadi ve bir rejim olarak birleşik değil, senyörlüklerle idare edilen, halkın devlete değil toprak sahibi senyörlere bağlı olduğu bir düzeni yansıtmaktadır. Ekonomistler, köleliğin yerini toprağa bağlı üretime bırakmasını, kol değirmeninden rüzgar gücüyle çalışan değirmenlere geçiş süreciyle açıklayarak, aslında üretim ilişkileriyle üretim araçları arasındaki doğrusal ilişkiye de vurgu yapmaktadırlar. Avrupa'da feodalitenin gelişmesine neden olan bir diğer önemli unsur da Akdeniz'in doğu ve batı kıyılarının İslam egemenliğine girişi gösterilmektedir. Buralardan gerçekleşen kültürel ve ticaret ilişkilerin kopuşuna paralel olarak, Batı içine kapanmıştır. Başını Germenlerin çektiği barbar istilalarının yarattığı güvensizlik ortamı sonucu, köylülerin büyük krallıklardan çok, kendilerini kalın duvarlar arkasında koruyacak senyörlere yaslanması, feodalitenin gelişmesinin bir diğer etkeni olarak görülmektedir. Böylece üretim tekniği ve toplumsal ilişkiler "burg" adı verilen ve ileride Avrupa şehirlerini oluşturacak yerleşim yerlerinde gelişecek, kölelik bağının zayıflamasına paralel olarak senyöre bağlı ücretli köylüler sınıfı ortaya çıkacaktır (Sarıca 1984: 3-14). Bu dönemde kral en büyük senyör, senyörlerde kralın vassalı durumundadırlar. Kral ile vassallar arasındaki ilişki yardım ve danışma ilişkisine dayanmaktadır. Yardım, kralın vassalara askeri yardımı; danışma, kralın alacağı kararlarda vassallara danışması şeklindedir. Zamanla vassalların alacakları kararları belirlemek için düzenli aralıklarla bir araya gelmesi sonucu parlamentolar oluşacaktır. Yine "burg"lerde ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesine paralel olarak yeni bir sınıf "burjuvazi" doğacaktır (Sarıca 1984:15-16). Ancak, burjuvazinin etkili bir sınıf olarak ortaya çıkışına kadar geçen dönemde, arşiv ve belge uygulamalarına dönük ciddi değişimler gözlenmemiştir. Burglerde oturan anlamıyla 1007 yılında ilk defa ortaya çıkan burjuvazi, 11. yüzyıldan itibaren şehirlerde yaşayan anlamıyla yaygın olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu dönemde burjuvazinin savaş sanatıyla uğraşmadığı gibi, toprak sahibi de olmaması soyluların ve kilisenin sa-

hip olduğu hukuki ayrıcalıklardan yararlanamamasına yol açmıştır. Doğrudan yaptığı iş gereği halka dönük olan burjuvazi, ileride yaşanacak pek çok değişimde halkla birlikte hareket etme eğilim göstermiştir (Sarica 1983:16-18).

Döneme ilişkin genel saptamaların ardından aynı dönemde belge ve arşiv çalışmalarında yaşanan gelişmeleri yansıtmak yararlı olacaktır.

Ortaçağ ve modern Avrupa'nın doğuşu sırasında okuryazarlık oranında görülen hızlı artış öncelikle dikkat çeken bir unsurdur. Bu dönemde belgelerin saklanması gerekli materyaller olarak algılanmaya başlanmıştır. Değişen toplumsal yapının bir parçası olarak belgeler; toplumsal yaşam ile yönetsel yapı arasında iletişimin etkinleşmesi, bireysel ve toplumsal alanda önemli görülen her anın kayıt altına alınmasına duyulan gereksinim sonucu önem kazanmaya başlamıştır (Taylor 1988:456). Bu dönemde belge sayısında görülen hızlı artışın yanı sıra belge üretimi ve kullanımı konusunda büyük değişimler gözlenmiştir. Ancak bu dönemde, belgelerin; önemli bilginin saklanmasında güvenilir bir ortam sağladığı, insan hafızasında daha güvenilir ve sağlıklı veri saklama ortamı olduğu düşünce si henüz benimsenmemektedir (O'toole 1990:28).

Bu dönemde belgelerin ele alınış biçimini ortaya koyan en önemli materyallerden birisi olarak, 1086'da, İngiliz kralı I. William'ın hazırlattığı "Domesday Book"lar gösterilmektedir. Kral, öncelikle ülkesinin sınırları içerisinde yer alan tüm bölgelere ilişkin belgelerin toplanmasına yönelik bir emir vermiştir. Kralın amacı, ülke sınırları içerisinde gerçekleşen tüm olayları belgelemek ve insanların yazdığı her şeyi toplamaktır. Böyle bir çalışmanın yapılmasının ardında yatan etken ise, yeni kurulan ülkesinde nüfuzunu artırmak ve ülkenin nasıl fethedildiğini ortaya koyarak gücünü ve etkinliğini hissettirmek olarak özetlenmektedir. "Büyük Domesday" ve "Küçük Domesday" olarak iki cilt halinde hazırlanan eserde, ülkenin politik, ekonomik ve toplumsal ilişkilerine yönelik belgeler bir araya getirilmeye çalışılmıştır. Eser içerisinde, toprak sahipleri (soylular), serfler, toprağın kullanım şekli, statüler, vergi yasaları, hukuki düzenlemeler ve uygulama biçimlerine ilişkin bilgilerin yer aldığı belgeler toplanmıştır. Eser, ülkenin yönetimi ve düzenin devamlılığı için oldukça değerli bilgiler içermektedir. Yine çalışma, feodalite içerisinde etkinliği giderek azalan kralların yeniden merkezi otoriteyi kurma amacına dönük ilk ciddi girişimlerden biri oluşuyla da dikkat çeki ci görülmektedir (O'toole 1990:29).

X. ve XIII. yüzyıllar Batı'da daha sonra gerçekleşecek büyük değişimin alt yapısının hazırlandığı dönemler olarak tarihe geçmiştir. X. yüzyılda su değirmenlerinin çoğalışı, XIII. yüzyılda Avrupa nüfusunun X. yüzyıla göre yaklaşık dört

katına çıkışı, gemi dümenlerinin bulunuşu, Çinlilerden alınan mıknatıslı iğnelerin bu dönemden itibaren gemilerde kullanılmaya başlanması, yine XIII. yüzyılda kredi ve uluslararası değiş tokuş aracı olarak "poliçenin" kullanılmaya başlanması, gerçekleşecek büyük değişimin önemli alt yapı unsurlarından bazıları olarak gösterilmektedir. İtalya'nın kuzeyinde ve Almanya'da Ren bölgesinde ticaretin palazlanması, sanayide su gücüyle çalışan köruklerin kullanılmaya başlanması ve uzun okyanus yolculuklarına uygun karavel adı verilen gemilerin yapılması, yeni bir ekonomik ve ticari ortamın ve bunun etkisiyle farklı bir yönetsel ve toplumsal hayatın habercisi gibidir (Tanilli 1987 8-10). Tüm bu gelişmelerin, sistem içerisinde sistemi etkileyen unsurlar olarak sistemin bütününde yeni yapılanmalara yol açması kaçınılmazdır. Avrupa'da kralların merkezi otoritelerini bu dönemde yavaş yavaş kazanmalarıyla birlikte, feodalitede etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Ortaçağın sonlarına doğru farklılaşmaya ve giderek yayılmaya başlayan yeni yönetim yapısı ve idari teşkilatlanmalar, bu yapı içerisinde gereksinimleri karşılamaya dönük kurumlardan birisi olarak farklı tür arşivlerin de ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu dönemde monarşiye dayalı idari teşkilatlanma oluşturulmaya başlanması ve bu yapı içerisinde idarenin genişlemesine paralel olarak, yapısal dönüşümler yaşayan arşivler, bu dönüşümlerini gelişimin öncülü konumundaki bölgelerde gerçekleştirmişlerdir. Özellikle İtalya, bu tür arşiv depolarının oluşumunda ilk örnekleri vermesiyle ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde, kağıdın üretimi konusunda yeni tekniklerin bulunması sonucu ucuzlaması, belge üretimini de hızlandırmıştır. Yine bu dönemde, üretilen belgelerin düzenlenmesine dönük çeşitli girişimlere de rastlanmaktadır. 1284 yılında Naple'de Anjou arşivinde ilk defa envanterler ve tüzüklerin kullanılmaya başlanması buna en güzel örnek oluşturmaktadır. Fransa'da Pierre de Etampes 1318'dan itibaren Tresor des Chartes Arşivinin kütüklerini ve kayıtlarını kataloglamaya başlamıştır. Yine İngiltere'de William Stapleton 1323'de Exchequer (Devlet Hazinesi)'nin envanterlerini hazırlayan kişi olmuştur. Bu tarihten itibaren tüm Avrupa'da var olan arşiv koleksiyonları, idari hizmetlerin bir ürünü olarak görülerek, düzenlenmeye ve listelenmeye başlanmışlardır. Bu dönemde İngiliz Krallığında önemli miktarda arşiv koleksiyonunun toplandığı yerler olarak Lortlar Kamarasından sonra gelen en yüksek mahkemeler olan "Chancery"ler gösterilmektedir. Chancery'ler düzenli olarak gelen ve giden evrakları korumaya başlamışlardır. Arşiv belgeleri, mahkemelerle aynı bina içerisinde depolarda saklanmaya başlanmış ve gerektiğinde kullanıma sunulmuştur (Posner 1984:2-4).

Önceleri düşünsel hareketler ve yeniliğe yöneliş, ardından bilimsel gelişme-

ler, coğrafi keşifler, ticaretin gelişimi, sonrasında bunun idari ve toplumsal hayata yarattığı etkiler, hem belge üretimini artırmış hem de üretilen belgelerin yeni koşullara uygun gereksinimler doğrultusunda üretilmesi ve düzenlenmesine yönelik yeni yaklaşımların doğmasına yol açmıştır. Bu durum, belge ve arşiv çalışmalarıyla, dönemin toplumsal, ekonomik, yönetsel ve ticari hayatının doğrusal ve karşılıklı etkileşim içerisinde olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Döneme ilişkin bir diğer gelişme de, günümüz üniversitelerinin öncüsü olarak kabul edilen Bologna Üniversitesi'nin 1158 yılında kurulmasıdır. Ardından 1179 yılında Paris Üniversitesi kurulmuştur. Özellikle hukuk, sanat tarihi ve teoloji üzerinde çalışmaların yapıldığı bu üniversitelerin arşivcilik tarihi açısından, iki önemli özelliğinden söz edilmektedir. Bunlardan birincisi, kuruluşlarıyla birlikte üniversitelere ait ilk kayıtların tutulmaya başlanmasıdır. İkinci özellikse; roma hukukunun ağırlıklı olarak öğretildiği bu kurumlar yoluyla, döneme egemen olan feodal hukuk kurallarının, daha sonra modern idari yasa ve düzenlemelere geçişin sağlanmasına öncülük etmeleri ve buna bağlı olarak belge üretme, kullanma ve koruma alışkanlığının değişimi gösterilmektedir (Duranti 1994:36).

Her ne kadar kuruluşlarına müteakip belge üretme ve düzenleme çalışmalarına giriştikleri söylene de, ortaçağ üniversite arşivlerinin 14. yüzyıla kadar kendi işleyişinin bir ürünü olan resmi (official) belgeleri üretmediği dile getirilmektedir (Duranti 1994:37). Örneğin Bologna Üniversitesi'nde ilk belge serileri, 1377 yılından itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. Bu belgeler içerisinde ön planda olanlar; sınav tutanakları, okul kayıtları, derece ve diploma taslakları, gönderilen kayıt mektupları ile üniversiteyle diğer kişi ya da kuruluşlar arasındaki mukavelelerden oluşmaktadır. Ortaçağ üniversitelerinde üretilen belgelerin büyük bir bölümü, (örneğin Bologna Üniversitesi'nde olduğu gibi) "Reformatores" olarak adlandırılan sulh yargıçları tarafından meydana getirilmişlerdir. Bu kişiler; dönemin hukuksal uygulamalarını gerçekleştiren ve hukuka uyulmasını denetleyen, kişilerin uyması gereken kuralları belirleyen yargıçlar olarak tanımlanmaktadır. Bu yargıçlar, aynı zamanda üniversitenin uyması gereken kuralları denetleyen bir üst kurul olarak da işlev görmüşlerdir. Üniversiteyle ilgili olarak oluşturulan temel belge yapıları iki ana bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde, öğretim görevlilerinin her yıl sicillerinin tutulduğu tutanaklar, ikinci bölümde ise "rotuli" olarak adlandırılan ve öğrenciler hakkında tutulan kayıtlar yer almaktadır (Duranti 1994:38-39).

Oxford ve Cambridge Üniversitelerinde belge serilerinin, 14. yüzyılın ortalarından itibaren üretilmeye başlandığından söz edilmektedir. Bu seriler içerisinde

de; öğrencilerin uyması gereken kurallar, öğrencilerin statüleri ve yöneticilerin toplantı tutanakları yer almıştır. 15. yüzyıldan itibaren Avrupa'da kurulan üniversitelerin büyük bir bölümünde, idari işlemlerde üretilen belgelere yönelik ilk düzenlemelerin yapılmaya başlandığı bilinmektedir. Bu düzenlemeler günümüzden farklı olarak konusal olarak gerçekleştirilmiştir. Belgelere bir yıl süresince gereksinim duyanların erişme imkanı sağlanmıştır. "Cartularia" adı verilen öğrenci transkriplerinin tutulmasına ise 17. yüzyıla birlikte başlandığından söz edilmektedir. Ancak üzerinde durulması gereken önemli bir nokta, bu dönemde tutulan üniversite kayıtlarının, günümüzden çok farklı amaçlarla, özellikle üniversiteyi kontrol altına, hatta baskı altına almaya dönük olduğu gerçeğidir (Duranti 1994:39-40)

Ortaçağın sonlarına doğru, açılan yeni üniversitelerin de etkisiyle iki alan ön plana çıkmıştır. Bunlardan ilki teoloji ikincisi de hukuk bilimidir (jurisprudance). Bu iki alanın birbiriyle uzlaşmaz konumda olduğu aşikardır. Batıyı karanlık çağa götüren skolastik düşüncenin, öncelikle Fransız rahip sınıfı tarafından oluşturulduğu ifade edilmektedir. Ortaçağın sonlarına doğru ise, yeni hukuk anlayışının İtalya'nın Pavria kenti çevresinde yavaş yavaş ortaya çıktığı bilinmektedir. Adli düzenlemelerin hukuk felsefesi kadar evrensel olamayacağına dönük yaklaşımlar, günümüz modern hukukunun da ilk nüvesini oluşturmuştur. Hukukun koşullara ve durumlara göre farklı olarak uygulanması gerektiğine dönük yaklaşımlar, dini hukuka ve ortaçağ dogmatizmine karşı ilk ciddi tutumu yansıtmaktadır (Arsel 1993:102).

Eski belgelere dayanarak Roma hukukuna yönelik çalışmalar yapmak, ilk üniversitelerin teoloji kadar ilgi odaklarından birini oluşturmuştur. Bu yaklaşımlar, yönetim ve devlet hayatının yeniden düzenlenmesinde dogmatik öğelere alternatif bir tutumu yansıtmaktadır. İlk üniversitelerde eğitim gören öğrencilerin Avrupa'da çeşitli bölgelere dağılmasıyla, hukukun tanrısal değil insani gereksinimlere göre şekillenmeye başladığı ve dolayısıyla bireyi ve devleti esas alan yaklaşımların pek çok ülkeyi etkisi altına aldığı dile getirilmektedir. Zaman içerisinde pek çok ülkenin idari yapısını etkisi altına alan yeni hukuki anlayışa "common law" adı verilmiştir. Bu yeni yaklaşımla, ortaçağın son dönemleriyle birlikte birey kral karşısında tanımlanmıştır. Tanrısal hukuk yerini, yaşamın içinde gereksinimlere göre şekillenen belirli hukuk kurallarına bırakmaya başlamıştır (Duranti 1994:40).

Yine aynı dönemlerde özellikle 13 ve 14. yüzyıllarla birlikte arşivler, belgelerin depolandığı kamusal alanlar (public place) olarak tanımlanmaya başlanmıştır.

Arşivlerin birinci el kaynakları sağlayan yerler olarak algılanması bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu dönemde ortaçağ yargı doktrinlerinin en büyük endişe kaynağını, belgelerin otantik ve güvenilirlik kriterlerini belirleme oluşturmuştur. Belgelerin özgünlüğünü ortaya koyan en önemli unsur, üretildiği ve saklandığı ortamların güvenilirliği ve saygınlığı olarak gösterilmiştir (Duranti 1994:41). Ancak döneme ilişkin belirlemeler yapılırken, büyük oranda ortaçağ skolastik ve dogmatik yapısının hükmünü sürdürdüğüne değinmekte yarar vardır. Otaçağ'da var olan tüm kurumlar, ne kraldan ne de kiliseden bağımsız olarak hareket edememiştir. Bu kurumlar içerisinde yer alan üniversiteler için de aynı baskı söz konusudur. Krala bağlı yasa koyucular ve kilise, üniversiteler üzerinde bir baskı ve denetim unsuru olarak belge üretmiş ve saklamıştır. Örneğin dışına çıkan ve “official records” olarak adlandırılan belge yapılarının üniversitelerde 14. yüzyılla birlikte üretilmeye başlandığı dile getirilmektedir (Duranti 1994:41).

Hümanizma Hareketleri ve Aydınlanmaya Yöneliş

Avrupa'da ortaçağı yansıtan dogmatik ve skolastik düşünce 1500 yıllık karanlık dönemi ifade etmektedir. İş görememe, değer üretememe şeklinde tanımlanan dogmatik yaklaşımlar, her şeyi gören ve düşünen tanrı düşüncesinden hareketle din ve bilimin aynı olduğu felsefesine dayanmaktadır. Dini kitaplara karşı gelmenin sapıklık olarak görüldüğü, Copernicus, Galileo gibi pek çok bilim adamının sadece bilimsel gerçekleri ortaya koyduğundan ötürü engizisyon mahkemelerinde yargılandığı, ya düşüncelerinden taviz vermek zorunda bırakıldıkları ya da ölümle cezalandırıldığı bilinmektedir. Ortaçağ boyunca Batı dünyası “Katolik kilisesinin kölesi görünümünde kalmıştır” (Arsel 1993:117). Ancak 15. yüzyılla birlikte insan olgusunu her şeyin merkezine koyma yani Hümanizma hareketi başlamıştır. İnsan aklının sonsuz bir güce sahip olduğu ve yaratıcılığın temeli olduğu düşüncesinin yaygınlaşmasıyla aydınlanma çağı da başlamıştır (Arsel 1993:120). Aklın üstünlüğüne inanan insanlık, aklın muhakeme gücüne ve bu güce kavuşmak için araştırma ve deneyin önemini kavramaya başlamıştır. Örneğin 1452-1519 yılları arasında yaşayan Leonarda De Vinci “Deney ürünü olmayan bilgi geçersizdir” açıklamasıyla doğrunun, deneyin, yani bilimin ışığında aranması gerektiğini savunmuştur. Yine aynı dönemde yaşayan Kepler'in “İnanınız bana ki, bilgili bir insanın en sert ve insafsız eleştirileri benim için, kalabalık yığınların bilinçsiz alkışlarından çok daha büyük değer taşır” (Arsel 1993: 136) sö-

zû, gerçeği arayan insanın dogmatik değil eleştirel düşünceye yönelişini ifade ederken, bilimsel gerçeklere diyalektik usuller ve eleştirilerle erişilebileceğine yönelik yaklaşımlar, belki tam da 1500 yıllık uykudan uyanmaya dönük en ciddi ışıkları yansıtmaktadır.

Avrupa'da Hümanizma hareketlerinin ardından gelen Rönesans, yeniden doğuş anlamına gelmektedir. Rönesans, genel olarak "insan varlığının ührevi yönden değil beşeri yönden değerler ölçüsünde oluşturulması ve insan sorunlarının ön plana alınıp beşeri verilere göre çözümlenmesi" anlamına gelmektedir (Hazard 1979:26).

Tüm bu gelişmeler bağımsız olarak soyut bir şekilde yaşanmamıştır. Avrupalılar 15. yüzyılla okyanusları aşmış, 16. yüzyılla birlikte de kendi kültürlerini dünyaya yaymaya ve sömürgecilik hareketlerine başlamışlardır (Tanilli 1987:8). Ekonomik olarak geçmişe göre rahatlayan Avrupa'da 15. yüzyılın sonları ile 16. yüzyılın başları, feodalizmin yükselişinin sonu ile çöküşünün başlangıcına işaret etmektedir. Feodal üretim biçiminin çözülüşü ve bağrından onun tersi bir toplumsal düzenin kapitalizmin doğuşu tam da Hümanizma ve Rönesans hareketlerine dayanmaktadır. Bu dönemde üretimin ilişkilerinde gözlenen ilişkilerin yanı sıra siyasal üstyapıda, feodal develette ve onun ideolojilerinde de önemli değişiklikler olmuştur. Mutlak monarşinin Avrupa kıtasında yayılması da bunun bir sonucudur. Mutlak monarşi, ortaçağın sonlarında krallık iktidarı ile yükselen burjuvazi arasında geçici bir anlaşma olarak ifade edilmektedir (Tanilli 1987:11-14).

Feodal ilişkilerin çözülüşü toplumsal, ekonomik, teknik, iktisadi vb. pek çok alanda etkisini göstermiştir. Tüm bu değişimin olgunlaşmasında, su enerjisinin üretime katılması, maden ocaklarının çok daha geniş alanda etkin olarak işletilmeye başlanması, okyanus ötesi ticarete bağlı olarak ortaya çıkan artı değer, uluslar arası ticaretin palazlanması ve ilk defa sanayi üretiminin başlaması ciddi etkiler olarak gösterilmektedir. Yine bu dönemde gerçekleşen büyük coğrafi keşifler, Batının gelişen gücüne güç katmıştır. Böylesi bir altyapı gelişiminin üstyapı unsurlarında devrimsel dönüşümlere yol açması doğaldır. Tarihsel ilerlemeyi temsil eden sınıflar, artık geçerliliğini yitirmiş yerleşik düzenin kendilerine dayattığı engellerden kurtulmaları için bu ortama yaptırım kazandıran ideolojileri yıkmakla işe başlamıştır (Tanilli 1993:253).

Batı'da Rönesans hareketlerini izleyen gelişmeleri reform hareketleri tamamlamıştır. Reform hareketleri İskandinavya, Hollanda, Almanya'nın büyük bir bölümünü, Fransa ve İsviçre'nin bir kesimi ve Büyük Britanya ve İrlanda'nın kuzeyini etkilemiştir (Heaton 1995:21). Almanya'da Martin Luter'in öncülüğünde or-

taya çıkan ve papalığa başkaldırı şeklinde görülen reform hareketlerinin altında yatan etken olarak, Orta ve Batı Avrupa’da gelişmekte olan ticari unsurların, yükselen değerlerini hayata geçirme isteği gösterilmektedir. Kalvinist yaklaşımlarla iş ve ticaret bir tür ibadet olarak algılanmaya başlanmıştır (Heaton 1995:214-215). 1618-1648 yılları arasında Almanya’da reform hareketlerinin sonucu yaşanan 30 yıl savaşlarında toplam nüfusun 20 milyondan 14 milyona düşmesi, aslında yaşanan dönüşümlerin ne denli derin olduğunu göstermesi bakımından ilginçtir (Heaton 1995:207).

Batı’da aydınlanma hareketleri sadece ekonomik ve ticari hayatta değil toplumsal, kültürel ve yönetsel yapıda da büyük değişikliklere yol açmıştır. Hıristiyan mitlerine dayanan efsanelerin yerini değişken bir geleceğin belisizliğine bırakması, kiliseyi büyük endişelere sürüklemiştir. Matbaanın icadıyla korkular doruğa çıkmıştır. Rönesans İtalyası geçmişin yeniden keşfinde Avrupa’nın ilk merkez üssü olmuştur. Coğrafya alanında Portekiz serüvencileri neyse, İtalya tarih alanında öyle olmuştur. Eskiye dair kaynakları incelemek için ilk kaynaklar el yazmaları olmuştur (Boorstin 1996:550-551). Diğer yandan matbaanın yaygınlaşması yazılı kültürün hızla yayılmasına yol açarken, bu yeni kültürel atmosferden yararlanarak kendilerine itibar kazandırmak isteyen sahtekarlar da döneme damgasını vurmuştur. Kendilerinin somut bir geçmişi olduğunu kanıtlamaya çalışan feodal senyörler, sahte belgeler düzenlemeye girişmişlerdir. Bu durum bir taraftan belgelerin özgünlüğüne yönelik tartışmalara yol açarken, diğer taraftan da çağdaş tarih anlayışının, alternatif olarak ortaya çıkışının kaynaklarından sayılmaktadır. “Hayali bir geçmişin itibarsızlığına karşı hızla yükselen bilimsel tarih bilinci”, kendini, özgün belgelerde aramış ve dönemin arşivlerini keşfetmeye yönelmiştir. Çağdaş tarihsel eleştiriyi ortaya koyan kişilerin öncüleri, “rahatlatıcı yanıtları sağlamaktan çok, utanç verici sorular sormaktan geri durmayan” kişiler olmuşlardır. Bunlardan en önemlilerinden ve çağdaş tarihin kurucularından sayılan Lorenzo Valla (1407-1457)’dir. Valla yanıltıcı tarih anlayışına ilk saldırısını, Papa IV. Euqenius döneminde İmparator Büyük Konstantin’in (280-337), “Konstantin’in Bağışı” adlı belgeye dayanarak, mucizevi bir şekilde cüzzamda kurtulmasına yönelik olarak yapmıştır. Valla 1440 yılında yazdığı “Konstantin’in Bağışına İlişkin Bilimsel İncelemesi”nde, hazırlanan belgenin bir sahtekarlık olduğunu öylesine doğru bir şekilde kanıtlamıştır ki, bu olaydan sonra çok az kişinin belgeye başvurmaya cesaret ettiği söylenmektedir (Boorstin 1996:550-551).

Valla’nın tutuculuğun kalelerine yaptığı saldırılar, yalnızca bununla sınırlı kalmamıştır. Stoacı filozof Boethius’a karşı çıkmış, Aristo’nun 9 kategorisini 3’e

indirmiştir. Çiçero'nun tarzını eleştiren Valla, Çiçero'ya atfedilen "Ad Herrunium" adlı yapıtın aslında onun yapıtı olmadığını kanıtlamıştır. Yine dine karşı; imam ikrarı'nın oniki havari tarafından düzenlenmiş olamayacağını savunmuştur. Son olarak eleştirel tarihin yeni tekniklerini İncil'in eleştirisinde kullanmaya girişerek, aslında dönemine göre büyük bir riski de göz önüne almıştır. Onu izleyen Erasmus ve diğerleri, tarihi reformasyonu gerçekleştirmeye yönelik her türlü tehlikeyi göze olarak çalışmalarını sürdürmüşlerdir (Boorstin 1996:550-551).

Tüm bu çabalar, kişilerin kendiliklerinde değil, doğrudan özgün belgelere dayanarak ortaya konulan çalışmaların bir ürünü olmuştur. Ortaçağın sona ermesi ve Rönesans hareketleriyle başlayan yeni dönem, daha önce değindiğimiz toplumsal, kültürel, ekonomik, bilimsel ve teknik gelişmelerle birlikte bilimsel tarihin de, belge ve arşivlere dayanarak yükselişine tanıklık etmiştir. Bu dönemle birlikte belgeler, bilimsel araştırmalar için birinci el kaynaklar olarak önem kazanırken, arşivler de bu kaynaklara güvenilir ortamlar sağlayan merkezler olarak görülmeye başlanmıştır. Belgelerin bu dönemler birlikte daha ön plana çıkışının bir diğer nedeni de, kurumsallaşan yönetimin ve buna bağlı toplumsal hayatın, bu yapıyı ilkeleştirmekte çeşitli araçlara yönelişi, iş ve işleyişin en önemli kaynağı olarak belgeleri görmeye başlaması olmuştur. Reform hareketleri içerisinde Avrupa'da yaşanan savaşlarda da belgeler hep ön planda olmuştur. Otuz Yıl Savaşları (1618-48) eski belgelere dayanarak egemenlik talep eden Katolik ve Protestan prensler arasında bütün bir Avrupa'da çatışmalara neden olmuştur. Fransa'da mutlak bir kralın tehditlerine karşı yerel iktidar için yasal davalar açan soylular, "Diplomatik Savaşlar" olarak adlandırılan savaşları yapmışlardır. Çağdaş tarih incelemesi için çok önemli olan "belge incelemesi bilimi" bu gereksinimlerden doğmuştur (Boorstin 1996:553-554).

Bilimsel belge incelemesine yönelik olarak Cizvitli Heribettr Rosueyde'nin (1569-1620) 1607 yılında, azizlerin yaşamına ilişkin çalışmalarında belge incelemesi yöntemiyle ortaya koyduğu eser İngiliz dindarlarını dehşete düşürmüştür. Daniel Paperbroech (1628-1714), sahte belgeleri ortaya koyan yeni yöntemler geliştirmiş, nedenselci (determinist) yaklaşıma dayanarak, tarihsel incelemeleri bilimsel yöntemlere oturtmuştur. Mabillion, ortaçağ belgelerinin incelenmesine ilişkin "De Re Diplomatica" (1681-1704) adlı kitabını yazmıştır. Bu eserde, eski yasal evrakları çözme ve gerçeğe uygunluğunu saptamaya ilişkin çalışmalar geniş ve kapsamlı bir tekniğe kavuşturulmuştur (Boorstin 1996:555).

17. yüzyılla birlikte belgelere dayalı bilimsel incelemeler, (manuscript) ve filoloji gibi alanlardaki profesyonel yaklaşımlarla gelişmeye başlamıştır. Tüm bu

sıraladığımız çalışmaların yapılmasının altında yatan temel etkense, geçmişi keşfetmek ve yeni bilgiye aç bir çağı beslemenin yanı sıra, tıpkı bilimsel ve coğrafi keşiflerin altında yatan etken gibi bir tür macera arayışı olarak kabul edilmektedir. Rönesans'la, ilk defa İncil'den önce ne oldu düşüncesinin gelişimiyle birlikte, tarih öncesi kavramı da gündeme girmiştir. Tarihsel çalışmalarla birlikte belge ve arşivler önem kazanmaya başlarken, belge ve arşivlere yönelik çalışmalar yürüten kişiler de yavaş yavaş uzmanlaşmaya başlamıştır. Danimarka Kralı Antika Eşyalar Komisyonu Başkanı piskopos Thomsen'in belgeleri düzenleyebilecek bir profesörün sağlanmasıyla ancak elyazmalarının düzenlenebileceğine yönelik raporu, ilginç bir örnek oluşturmaktadır (Boorstin 1996:577-580).

Rönesans'tan Fransız Devrimi'ne

16. yüzyıla kadar devletlerin ve kilisenin mali kaynak sağlamak, baskı ve otorite kurmak için kullandıkları arşivler, Rönesans ve onu izleyen gelişmelerle, tarihsel bir kaynak olarak algılanmaya başlanmıştır. 16. yüzyıl arşiv tarihi açısından önemli bir dönüm noktası niteliğindedir. Kilisenin gücünü elinde tuttuğu arşiv anlayışıyla, yenilikçi anlayış arasında giderek büyüyen ayrılıklar, sivil tarih üzerine ilginin artışına yol açmıştır. Özellikle devletlerin idari yapılarında yaşadığı yenilikler ve gelişme, belge üretiminin de hızla artmasına yol açmıştır. Batı Avrupa'da oluşan Monarşiye dayalı yönetimler, kendi belgelerini kiliseler ya da kalelerde bulundurmamak istememişlerdir. Krallık belge depoları bu dönemden itibaren oluşturulmaya başlanmıştır. Avrupa monarşisi, arşivlerini kendi prestijlerinin bir yansıması olarak görmüştür. Gücünün ve ihtişamının uzantısı olarak algılamıştır. Avrupa monarşisinin bu yeni yaklaşımının ürünlerini de daha ilk yıllarda görmek mümkündür. 1524 yılında İspanya Kralı I. Charles Roray, Castille Kraliyet Arşivi'nin (Archives of Castille), Simances Kalesi'ne transferini emretmiş ve burada kraliyet arşiv materyallerinin uygun bir şekilde düzenlenip korunmasını istemiştir. Kralın, Arşivin kuruluşuna yönelik verdiği emirler arasında, "belgelerin günlük kullanımlarının mümkün kılınmasını" istemesi, arşivlerin günlük karar verme süreci içerisinde kullanımlarının olanaklı kılınması sonucunu doğurmuştur. Ancak arşiv depolarından yararlanabilmenin, kraliyetten ya da soylu kişilerden bazılarına ait ayrıcalık olduğunu belirtilmektedir. Simances Arşiv Deposu, Avrupa'da arşiv depoları arasında, belgelere yönelik tasnif işlemlerinden ayıklama işlemlerine kadar, kullanım ilkelerinin belirlenmesinden, saklama şart-

larının ortaya konulduğu tüzüğe kadar, ilklere imza atmıştır. Benzer türde arşiv depoları oluşturma çabası, bu tarihten itibaren Avrupa'nın pek çok bölgesinde görülmeye başlamıştır. Fransa da II. Francis, İspanya örneğinden hareketle kendi kraliyet arşivini kurmuştur. İsveç Mahkeme Arşivleri (Chancery), 1618 yılında oluşturulmuştur. İsveç'te belgeler, Riksartiv'de oluşturulan merkezi arşiv depolarında saklanmıştır. Danimarka Kraliyet Arşivi 1655 yılında kurulmuş ve 1720 yılında uzunca bir süreden sonra arşiv çalışmalarına başlamıştır. Batıda bu tür gelişmeler olurken Doğuda da arşivler üzerine çeşitli çalışmalar söz konusudur. Çin'de 16. yüzyılda henüz elle yazılan sayısız belge, Çin İmparatorluğu'nun arşiv depolarının oluşturulmasında önemli bir etken olmuştur. "The Hung Shi Chen" Türkçesiyle İmparatorluk Belge Deposu, 1534-35 yılları arasında imparator Ming Jiajing tarafından oluşturulmuştur. Bu depolarda ağırlıklı olarak soylu kişilere ait belgelerin bulundurulduğu dile getirilmektedir (Bradsher 1989:23-24).

Avrupa'da arşiv çalışmalarında görülen hız, 16. yüzyılın sonlarında öyle bir noktaya ulaşmıştır ki 1593 yılında Francis Bacon, Fransız ulusal arşivini kurmaya girişmiştir. Ancak girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Bradsher 1989:24).

Rönesans ve reform hareketleri ile, kiliseler, kendi pozisyonlarının tarihsel geçerliliğini ortaya koyabilmek için belgeleri toplamaya ve koruma altına almaya başlamışlardır. Manastır yöneticileri ortaçağa ilişkin belgeleri, 16. yüzyıl boyunca toplayarak, Katolik kilisesinin toplum üzerindeki etkisini tekrar sağlamaya çalışmışlardır. Vatikan Gizli Arşivi 1612 yılında kurulmuştur. 16. ve 17. yüzyıllarda İngiliz parlamenterler ve asillerinin, kendi politik beklentilerini doğrulamaya yönelik olarak tarihsel belgeleri ağırlıklı olarak kullanmaya başladıklarından söz edilmektedir. Kıta'da bu dönemde yasa koyucular, yasalarını geliştirebilmek için yoğun bir şekilde antik hukuk arşivlerine danışmaya başlamışlardır. Arşivler, yeni kurulan devletlerin yasal dayanakları olmaya başlamıştır. Yeni sınırların yönetiminin gerçekleşmesinde belgeler temel göstergeler olmuştur. Ele geçirilen bölgelere ilişkin elde edilen şeylerden en önde gelenlerden birisi, arşiv kaynakları olmaya başlamıştır. Arşivler mülkiyetin ve toplumsal hayatın düzenli bir şekilde yürütmesi ve devamlılığının teminatı olarak görülmeye başlamışlardır (Bradsher 1994:25).

Öte yandan, özellikle doğa bilimlerinde 17. yüzyılla birlikte inanılmaz gelişmeler olmuştur. Galileo'nun 1604 yılında nesnelere ilişkin düşüş kanununu bulması modern bilimin doğuşu olarak ifade edilmektedir. 17. yüzyılla birlikte insanlığı doğa üstünde sınırsız ölçüde egemenlik kazanmaya başlamıştır. İnsanlığın düşün-

ce yapısındaki köklü değişimler sonucu, Descartes'i, Newton'u Augusto Comte'u ve giderek yaşadığımız çağı doğuracak gelişmeler ortaya çıkmıştır. (Tanilli 1987:8-10).

17. yüzyıl Avrupa'sında ilk göze çarpan olaylardan birisi de, İngiltere'deki burjuva devrimidir. İngiliz İmparatorluğu'nda, diğer Avrupa ülkelerinden çok daha önce başlayan ve kendine özgü niteliklerde gelişen kapitalizmin, bu gelişmelerle zaferini kazandığı ve feodal rejimin tasfiye edildiği dile getirilmektedir. Bu gelişmelerin tüm Avrupa'ya yaygınlaşmasıyla zamanla feodal rejim bütünüyle tasfiye edilmiştir. Giderek ortaçağ bütünüyle kapanıp modern tarih başlamıştır. Benzer gelişmeler IV. Henry Fransa'sında da görülmüştür. Mutlakiyetin güçlendirilmesine dönük girişimlerle başlayan çalışmalar, 1604 yılında Kanada'ya asker gönderilmesi ve Kanada'nın bir bölümünün fethedilmesiyle gelişmiştir. Böylece Fransa da sömürgecilik hareketlerine katılmıştır. Gittikçe güçlenen burjuvazi, soylulara ve krala karşı önemli bir güç haline gelmiştir (Tanilli 1987:253-254). Diğer yandan Fransa'da bu dönemde yaşayan 15 milyon kişiden 12 milyonunun köylülerden oluştuğu dile getirilmektedir. Fransız köylülerinin oldukça zor koşullar altında yaşadığı ve bu durumun da XIV. Henry'nin ölümüne kadar devam ettiği ifade edilmektedir. XIV. Lois'in dış politikalarının 3 milyon kişinin ölümüne mal olduğu ve ülkede asıl gelişmelerin onun ölümünden sonra gerçekleştirilebildiği, Fransa için bir diğer dipnotudur (Tanilli 1987:253-291).

17. ve 18. yüzyıllar Avrupa'da büyük değişimler kadar büyük çalkantıların olduğu yıllar olarak tarihe geçmiştir. Değişimin zor olduğu ve genelde ağır bedelleri bulunduğunu anlamak zor değildir. Sadece Almanya'da Otuz Yıl Savaşlarında nüfus 20 milyondan 14 milyona düşmüştür (Heaton 1995:207). Diğer yandan 1650 ile 1815 yılları arasında Fransa'da geçen 165 yılın 84 yılının savaşlarla geçmiş olması bir diğer çarpıcı örnektir (Heaton 1995:218). 1648 yılında İngiliz İhtilali sırasında ortaya çıkan eşitlikçi hareket Cromwell tarafından ağır bir yenilgiye uğratılmıştır (Sarıca 1983:15). Öte yandan bu olaylara tezat oluşturabilecek gelişmeler de söz konusudur. Örneğin 1600'den 1775'e kadar İngiltere nüfusu ikiye katlanmıştır. Genel olarak 1630'den 1730'a kadar Avrupa nüfusu 100 milyondan 140 milyona çıkmıştır (Heaton 1995:208-209). Paris ve Londra şehirlerinin nüfusu yarım milyona yaklaşmıştır. Ancak Avrupa'da asıl nüfus patlaması 18. ve 19. yüzyıllar boyunca gerçekleşmiştir. Bu dönemde Balkanların % 92'si, Venediğin % 72'si ve genel olarak Avrupa nüfusunun 4/5'i kırlarda yaşamaktadır. Ancak sanayi devrimi sonrası İngiltere'de, 1851 yılında ilk kez kent nüfusu kır nüfusunu geçmiştir (Hobsbawm 1998:18-21).

Bu dönemde ağırlığını kıra dayandıran Avrupa'da, ekonomik gelişimin sadece ticaret ve sanayide yaşandığını söylemek oldukça güçtür. Tarım sektöründe de feodal dönemdeki üretim ve pazarlama biçiminden çok farklı bir anlayış söz konusudur. Orta ölçekli, emek kiralayan vergi ödeyen, ticarete yönelik üretim yapan yeni çiftçi yapısı, dönemin tarımsal üretim biçiminin karakteristiğini ortaya koymaktadır. Köylü tarımından tarımsal girişimciler sınıfı, çiftçiler ve geniş bir tarım proleteryası çıkmıştır. Uzun demografik genişleme, büyüyen kentleşme, ticaret ve imalat çağı tarımsal iyileşmeleri de teşvik etmiştir (Hobsbawn 1998:26-27). Tarım sadece kendine yeterli üretimin dışında yeni gelişen ticari ilişkilerin bir parçası olarak artı değer üreten ve ürettiği artı değeri yatırımlara dönüştürerek büyüyen kapital yaratan sektör haline dönüşmüştür. Endüstri ve tarım alanındaki gelişmeler ticareti daha da palazlandırmıştır. Kıtanın dışına sarkan hisse senedi ihracı yoluyla, sermaye birikimi ve artı değer daha büyük yatırımlara dönüşmeye başlamıştır. Daha önemlisi, madencilik, maden işleme, demir, çinko, bakır, kalay, kurşun üretiminde de yeni tekniklerin geliştirilmiştir. Kömürün daha kolay elde edilebilir hale gelmesi ve sanayi üretiminde temel enerji kaynağı olarak kullanılmaya başlanması da diğer önemli gelişmelerdir (Heaton 1995:210-211).

16-18. yüzyıllardaki ekonomik gelişmeler Adam Smith tarafından, büyük bir ülkede toprak işlemek ve toprağı geliştirmekten çok ticaret ve imalatla, kır endüstrisinden kent endüstrisi geliştirme çabalarına dayandırılmaktadır (Heaton 1995:216). Tarımın da amacı ticarettir. Dönemin bu yaklaşımları genel olarak "Merkantilizm" olarak adlandırılmaktadır. Kıtada devletler, savaş ve hastalıklar nedeniyle ekonomiyi içine düştüğü kaostan kurtarmak için, tarımı canlandırma-ya çalışmış, endüstri ve ticareti teşvik etmiş, kolonyal yayılma yolları aramış, yönetsel sistemi güncelleştirmiş, vergi sistemlerini ıslah etmişlerdir. Bunların sonucu kıtada; bir yasa koyucu memurlar grubu, yerel adalet dağıtıcılarının ortadan kaldırıldığı mahkemeler ve profesyonel askerlerden oluşan yeni bir sınıfsal oluşuma geçilmiştir (Heaton 1995:216-218)

Bu dönemde aydınlanmanın gücü esas olarak üretimden, ticaretten ve her iki siye ilişkili olan ekonomik ve bilimsel ussallıktan almıştır. Bunun yanında aydınlanmanın en büyük savunucuları, ekonomik bakımdan en ilerici sınıflar, tüccar çevreleri, toprak lortları, bankerler, bilimsel düşünen idareciler, eğitimli orta sınıf, imalatçılar ve girişimciler olmuştur (Hobsbawn 1998:29).

Tüm bu gelişmeler Rönesans'la birlikte başlayan büyük değişim sürecinin ardından, yeni bir döneme girildiğini göstermektedir. 15. yüzyıldan 17. yüzyıla kadar Avrupa tarihinde büyük izler bırakan savaşlar dinsel kökenli iken, artık ulu-

sal ve bölgesel çıkar ilişkilerinin savaşların temel nedeni olmaya başladığı görülmektedir. Hollanda'nın, gemiciliğinin ve ticaretinin zarar gördüğü her ortamda savaşa yönelişi buna en güzel örneklerden biridir (Heaton 1995:219).

14. yüzyıldan itibaren ağırlığını hissettirmeye başlayan ve ayrıntılarını daha önce değindiğimiz, tarihi yeniden oluşturmanın bir yolu olarak, birincil kaynaklara, arşiv ve kütüphaneleri kullanmak, arkeolojik araştırmalar yapmak, 1700'lü yıllarla birlikte sonuçlarıyla yeni bir çağı aralamıştır. 1710 tarihinde Tyssot de Patol'un "Voyages et Aventures de Jacques Masse"de dile getirdiği söylenen, "yıllar var ki geometriyi enine boyuna düşünüyorum, dinin karanlık ve dar labirentleri içinde dolaşmak bana acı veriyor" (Hazard 1973 33) sözü, artık acı veren labirentlerden heyecan verici gerçekçi araştırmalara, gerçeği arayışa ve doğanın dışında hiçbir şeyde değil, doğrudan onun içinde gerçeği keşfetmeye dönük bilimsel yaklaşımlara güzel bir örnektir. Ve artık diğer taraf da yenilgiyi kabul etmiştir. Yenilginin kabulü sanırız şu sözlerde yatmaktadır. "Yeniler denen bu grup eski tanrıların mabetlerini yerle bir etti ve bizatihi şey yeni kelimesi geçmişin bütün kudretini silip süpüren sihirli bir sopa haline geldi" (Hazard 1973 33-34).

Rönesans'ın popüler araştırma alanı tarih 17. ve 18. yüzyıllarda doğa bilimine ağırlıklı olarak yönelişin etkisiyle eski popülerliğini bir oranda yitirmiş görülmektedir. Tarih, döneme damgasını vuran felsefi yaklaşımların besin kaynağı olurken, fen bilimcilerinin tarihi dışlamaya yöneldikleri dikkat çekmektedir. Malebian'nın tarihi araştırmalar yapan kişilere yönelik söylediği, "kendileri düşünme zahmetine girmektense başkalarının düşüncelerini anlatıyorlar" sözü oldukça ilginçtir (Hazard 1973:41). Ancak Malebian'ın yaklaşımı hiçbir zaman gerçekçi olmamış, tarihin her döneminde gelecek tarihin ışığında keşfedilmiştir. H. H. Carr'ın tarih nedir sorusuna verdiği "geçmiş bugünün bugün de geleceğin ışığında anlaşılabilir şeklindedir. İnsanın geçmişi anlamasını ve bugünün toplumuna daha egemen olmasını sağlamak tarihin iki yönlü işlevidir" cevabı sanırız bu gerçeği ortaya koyan güzel bir örnektir (Hazard 1973:41).

İlgili Dönemin Genel Bir Bakış

Tarihi aramak ve onu keşfederek günümüzü çözümleyip geleceğe ilişkin yanıtlar bulmak toplumsal devrimin temelini oluşturmaktadır. Yukarıda sıraladığımız bilimsel ve toplumsal gelişmelerin bir çoğu doğrudan birincil el kaynaklara ulaş-

ma, özgün belgelere dayalı olarak gerçeği arama çabalarının ürünüdür. Gerçeği arama güdüsünün doğuşunda ekonomide, yönetsel ve toplumsal yaşamda gözlenen değişimler temel etken olmuştur. Bu değişimleri nedenleriyle ortaya koymadan, bu değişimleri etkileyen ve sonuçlarıyla bu değişimlerden etkilenen belge ve arşiv çalışmalarını tanımlamak mümkün değildir. Geçmişe ait belgeler ve bu belgelere dayalı olarak yürütülen araştırmalar toplumsal değişimin nedenleri arasında gösterilmektedir. Bu belgelere dayanarak gerçek ile hayali gerçek tüm çıplaklığıyla ortaya konmuş, ve var olan toplumsal düzen sağlıklı bir tarih bilinciyle yeniden yapılandırılmıştır. Kaynak olarak belgeleri gören ve bu belgelere dayalı olarak hizmetlerini yürüten arşivler de aynı dönemde yeniden yapılandırılmaya başlanmıştır. Artık arşivler, sadece yönetimin denetim edimini gerçekleştirmek için oluşturulan kurumlar olarak değil, içeriğinde geçmişi dönük özgün bilgi kaynaklarını barındıran birer araştırma merkezi olarak algılanmaya başlanmıştır. İlgili dönemde arşivler bilim adamlarının, öncelikli araştırma merkezleri arasında yer almaya başlamıştır. Ancak ilgili araştırmalar oldukça zor koşullarda gerçekleştirilmiştir. Dönemde kralların ve kilisenin baskısının yoğunluğu, araştırmacıların belgelere erişiminin önündeki en temel engeller arasındadır. Yine arşivler genellikle kralların denetiminde, araştırmacıların ulaşması oldukça güç koşullarda hizmet vermektedirler. İlgili baskıların kırılması bireysel ve toplumsal özgürlüğün varlığıyla ilişki içerisindedir. Dönemde henüz bu olgunluğa erişecek birikim söz konusu değildir. Fransız Devrimi ve onu izleyen süreç, birey ve toplum yaşamının yeniden şekillenmesine paralel olarak, belge ve arşivlere bakış açısı ve bunlara dayalı olarak yürütülen hizmetlerdeki bütünsel dönüşümü sağlamıştır.

Kaynakça

- Arsel, İlhan. (1993). "Aydın" ve "aydın". İstanbul: Kaynak Yayınları
- Bınark, İsmet. (1980). *Arşiv ve arşivcilik bilgileri*. Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivleri Daire Başkanlığı
- Boorstin, Daniel J. (1996). *Keşifler ve buluşlar*. Çev.: Fatoş Dilber. Ankara: Türkiye İş Bankası
- Bradsher, James and Michele F. Pasifico. (1989). "History of archives administration". *Managing Archives and Archival Institutions*. Ed.: James G. Bradsher. Chicago: University of Chicago
- Cadell, Patrick. (1995). "Arşivciliğin felsefi boyutları". Çev.: Hamza Kandır. *Arşivcilik Konferansları I*. Yay. Haz.: Hamza Kandır İstanbul: Librarie de Pera
- Duranti, Luiciana. (1994). "Medieval universities and archives". *Archivaria* Fall (38): 37-43
- Hazard, Paul. (1973). "Batı düşüncesindeki büyük değişim". Çev.: Erol Güngör. İstanbul: İnkılap

Yayınları

- Heaton, Herbert. (1995). "Avrupa iktisat tarihi I". Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay ve Osman Ayoğuş. Ankara: A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi
- Hobsbawn, Eric. (1998). *Devrim çağı: 1789-1848*. Çev.: Bahadır Sina Şener Ankara: Dost Kitabevi
- O'toole, James M. (1990). *Understanding archives and manuscripts*. Chicago: Society of American Archivists
- Posner, Ernst. (1984). "Some aspect of archival development Since the French Revolution". *A Modern Archives Reader: Basic Reading on Archival Theory and Practice*. Ed.: Maygene F. Daniels and Timothy Walch. Washington: National Archives and Records Services
- Sarıca, Murat. (1984). *Siyasal Tarih*. İstanbul: Ar Basımevi Schellenberg, T.R. (1993). *Arşiv İdaresi*. Çev.: Necla İlemin. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı
- Şenel, Alaeddin. (1998). *Siyasal düşünceler tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat
- Tanilli, Server. (1987). *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası/İnsanlık Tarihine Giriş*. c.IV. (XVI. ve XVII. Yüzyıllar). Ankara: Yay Yayınları
- Uluslararası Arşiv Yuvarlakmasa Konferansları Hakkında Rapor. (1962). Haz.: Fazıl Işıközlü: Ankara: Başbakanlık

Ankara'daki İlköğretim Öğretmenlerinin Okuma ve Halk Kütüphanesi Kullanma Alışkanlıkları Üzerine Bir Araştırma

A Research on Reading and Public Library Use Habits of the Primary School Teachers in Ankara

Bülent Yılmaz*

Öz

Bu çalışma, Ankara'da görev yapmakta olan ilköğretim öğretmenlerinin okuma ve halk kütüphanesi kullanma alışkanlıklarına ilişkin özellikleri ortaya koymak amacıyla yapılmıştır. Araştırmada, Ankara'da 6 merkez ilçedeki 16 ilköğretim okulunda bulunan 127 öğretmene anket uygulanmıştır. Öğretmenlerin okuma ve halk kütüphanesi kullanma alışkanlıkları yaş, cinsiyet, mesleki deneyim süresi, lisans eğitiminde bu alışkanlıklar konusunda bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri, müfredat ve meslek içi eğitim gibi unsurlar temelinde incelenmiştir. Araştırma sonucunda, eğitim sisteminden kaynaklanan nedenlerle öğretmenlerin yeterli okuma ve halk kütüphanesi kullanma alışkanlığına sahip olmadıkları anlaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler:

Okuma alışkanlığı, halk kütüphanesi kullanma alışkanlığı, halk kütüphaneleri, öğretmenler.

Abstract

The aim of this study is to find out the characteristics of reading and public library use habits of selected primary school teachers in Ankara. Data were gathered through questionnaire that were filled out by 127 teachers in 16 primary schools in 6 central districts in Ankara. The reading and public library use of the teachers were evaluated in terms of elements such as age, sex, experience in teach-

* Doç. Dr. Bülent Yılmaz, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü Öğretim Üyesidir. E-posta: byilmaz@hacettepe.edu.tr